

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA İŞ HAYVANLARININ REFAHI ÜZERİNE İNCELEMELER

INVESTIGATIONS ON THE WELFARE OF WORK ANIMALS IN ISTANBUL DURING THE OTTOMAN EMPIRE

Dr. Öğr. Üyesi Altan ARMUTAK¹

Gönderildiği Tarihi: 20 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 10 Haziran 2025

Makale Atfı

Armutak, A. (2025). Osmanlı imparatorluğu dönemi İstanbul'unda iş hayvanlarının refahı üzerine incelemeler. *İstanbul Rumeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1): 97-102.

Özet

Osmanlı toplumunda iş/yük hayvanı ya da çalışan hayvanlar olarak da tanımlanan ve çoğu tek tırnaklı olan bu hayvanların çalışma koşulları ile ilgili zaman içerisinde bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. İşte bu çalışmada Osmanlı İstanbul'unun farklı dönemlerinde iş veya yük hayvanlarına yönelik olarak yapılan yasal düzenlemeler incelenmiştir. Bu şekilde Osmanlı yönetiminin, çalışan hayvanlara yönelik bakış ve tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Refahı, İş Hayvanları, İstanbul Hayvanları, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul.

Abstract

In Ottoman society, various legal regulations were established over time regarding the working conditions of these animals, most of which were single-hoofed, and were also referred to as work animals or beasts of burden. In this study, the legal regulations made for work or beasts of burden in different periods of Ottoman Istanbul are analysed. In this way, it is tried to reveal the Ottoman administration's view and attitude toward working animals.

Keywords: Animal Welfare, Work Animals, Istanbul Animals, Ottoman Empire, Istanbul.

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Avcılar-İstanbul. ORCID: 0000-0003-0643-7492, armutak@iuc.edu.tr, Tel: +90 537 789 99 77

1. GİRİŞ

Dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda hayvanlara karşı gösterilen davranışların iki temel kaynağa dayandığı görülür. Bunlardan ilki hiç şüphesiz İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'deki hükümlerdir. Diğeri ise İslam dini peygamberinin hadisleridir. Bu yönden Kur'an da geçen ve hayvanlara iyi muamele edilmesini emreden sure ve ayetler ile İslam Peygamberinin bu yöndeki hadislerinde, hayvanların da tıpkı insanlar gibi kavim (ümme)lerden oluştuğu ve onlara iyi davrananların ödüllendirileceği, kötü davrananlara ise cezalar verileceği örneklerle anlatılmıştır. Bu husustaki hadisler de, çok zengindir (Anonim, 1994; Armutak, 2008; Bor, 2012; Mantran, 1999; Sungurbey, 1993).

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da ise, batılı gezgin ve yazarların dikkatini çekecek ölçüde hayvanların insanlarla iç içe yaşadıkları görülür. Osmanlılar; cami, medrese, han, saray ve evlerin korunaklı köşelerine kuş evleri yerleştirmişler, başta leylekler olmak üzere göçmen kuşlar için bakımevleri yapmışlar, sokakta yaşayan kedi ve köpeklerin hastalık ve bakım ve beslenmeleri için vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı Sultanı I. Ahmet tarafından 1613 yılında kurulan bir vakıf, şehirde artan yiyeceklerin çöpe atılmayarak toplanmasını, yaban ve sokak hayvanları ile kuşlara verilmesini sağlamıştır. Osmanlı toplumu, tıpkı kul hakkı gibi hayvanların hakkını da almaktan çok korkmuş, hayvanlara kötü davranılmasının ve eziyet edilmesinin savaş, salgın doğal afetlere neden olacağına inanmıştır (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997; Armutak, 2024; Sungurbey, 1993; Taylan 2014).

Osmanlı dönemi İstanbul'unda evlerde, sokaklarda ve meydanlarda beslenen, adlarına vakıflar ve bakım evleri açılan kedi, köpek ve kuş gibi hayvanların ekonomide ve iş yaşamında etkileri son derece sınırlıdır. Daha çok çalışan hayvanlar ya da iş/yük hayvanları olarak nitelendirilen atlar, eşekler ve mandalar ise, kentin çalışma hayatında önemli bir yer tutarlar ve genellikle yasal düzenlemelerin odağında bulunurlar (Armutak, 2004).

Bu makale Osmanlı imparatorluğu dönemi İstanbul'unda iş hayvan refahını ortaya koyarak kent tarihini yeniden yorumlamak amacıyla yapılmış bir arşiv incelemesidir. Konuya yönelik olarak Fakültemiz Veteriner Hekimliği Tarihi Anabilim Dalı Arşivi ile İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Veteriner Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde taramalar yapılmıştır. Ayrıca, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kent tarihine yönelik eserleri incelenmiş ve ulaşılan bilgiler yorumlanmış ve yayınlandığı dönemin koşulları içerisinde değerlendirilmiştir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA İŞ HAYVANI REFAHI

Osmanlı devletinde çalışan ve ekonomik öneme sahip iş hayvanlarının hakları ve refahlarına yönelik düzenlemelerin oldukça eski tarihlere dayandığı bildirilmektedir. Roma İmparatorluğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de çalışan ve yük taşıyan iş hayvanlarına yönelik yasal düzenlemelerin yapıldığı ve bu hayvanlara haftada bir gün tatil verildiği bildirilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Süleymaniye Camii'nin yapımında yük taşıyan hayvanların bakımları ve taşıyacakları ağırlıkları ile ilgili birçok ferman yayınlanmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda top çeken büyükbaş hayvanların, yaşlılıklarında kasaplara satılmadığı ve bu hayvanlara ölene kadar iyi bakılmaları için maaş bağlandığı bildirilmektedir. Görevlilerin de şehri gezerek sahipli hayvanların karınlarını yokladıkları ve bu şekilde

sahiplerinin onlara iyi bakıp bakmadıklarını belirledikleri anlatılır (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997; Erk, 1978; Sungurbey, 1993; Taylan 2014).

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yük ya da iş hayvanlarının refahına veya haklarına yönelik bir belgenin, 1587 yılına ve Sultan III. Murad dönemine ait olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Divan-ı Hümayun'da alınan karar gereği, bu hayvanlara taşıyabileceklerinin üzerinde yük konulmaması, zayıf, hasta, nalsız ve bakımsız hayvanların çalıştırılmaması hakkında hamal esnafına sert bir emir yayınlanmıştır. Görüldüğü gibi insanlara hizmet eden hayvanlara merhamet gösterilmesi, devleti idare edenler tarafından ciddi bir şekilde takip edilmiş ve zaman zaman bu hususta talimatlar ve emirler çıkarılmıştır (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997; Ergin, 1995; Sungurbey, 1993; Taylan 2014).

Bu konu ile ilgili en eski hükümlerden biri, 27 Temmuz 1730 tarihli “Ekmek Yüklü Hayvanlara Binme Yasağı” dır. Bu fermenda, ekmek yüklü hayvanlara yüklerini boşaltıp iskelelere dönüş yolunda binmenin yasak olduğu, ancak bir süredir buna uyulmadığına dikkat çekilerek bu hayvanlara at hamallarınca binildiği ve bu şekilde çevrede bulunan kişilere çamur ve pislik sıçratıldığı bildirilerek, ekmek taşıyan bu hayvanlara yüklerini boşalttıktan sonra binmenin yasaklanmasına yönelik hükme uyulması istenmektedir. Bir diğer hüküm ise, 19 Ekim 1731 tarihli “İkindiden Sonra Hayvan Çalıştırmak Yasağı” ile ilgilidir. Burada İstanbul'daki at hamallarının ikindiden sonra yük taşımalarının yasaklandığı, bu hayvanların semerlerine üç adet çivi yerleştirilerek üzerlerine binilmesinin engellendiği ancak son zamanlarda bu yasaklara karşı çıkan kişilerin bulunduğu ihbar edildiği ve bu hükme uyulması için tenbih ve te'kid edilmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997).

Konuya yönelik bir diğer hüküm de 27 Haziran 1777 tarihli “Yük Hayvanlarına İnsanların Binmesi Yasağı ve Cuma Tatili Emri” dir. Bu belge yük taşıyan hayvanlara yüklerini boşalttıktan sonra binilmemesi ve Cuma günlerinin bu hayvanlar için de tatil günü olması ile ilgili hükümler içermektedir (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997). Ayrıca “At Hamallarının Atlarını İkindiden Sonra ve Cuma Günleri Çalıştırmaması” hükmü ise 3 Aralık 1800 tarihlidir. Bu belgede yük taşıyan beygirlere yüklerini boşalttıktan sonra binilmemesi için hayvanların semerleri üzerine eskiden olduğu gibi çiviler yerleştirildiği ve bunların ikindiden sonra ve cuma günleri çalıştırılmaması gerektiği vurgulanır (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997).

Bu yaklaşımlara yönelik daha geç bir diğer hüküm ise, 12 Temmuz 1824 günü yayınlanan “Yük Hayvanlarına Tatil Günü”dür. Burada da İstanbul'daki iskelelerden odun, kömür, kereste,

kireç, zahire ve taş ile diğer gerekli malzemeleri taşıyan beygirlerin ve taş taşıyan merkeplerin gün doğuşundan ikindi vaktine kadar çalıştırılmaları, ikindiden sonra ve cuma günleri çalıştırılmamaları karara bağlanmıştır. Ayrıca taşıdıkları yükleri boşaltan bu hayvanlara dönüş yolunda binilmemesi ancak bu adetlere bir süredir uyulmadığı vurgulanarak, uymayanların tenbih ve te'kid edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Konuyla ilgili bir diğer hüküm ise 9 Şubat 1829 tarihli olup “Yük ve Odun Atlarına Binmek Yasağı” üzerinedir. Bu hükümde diğerleri gibi eskiden iskelelerden yük ve odun taşıyan, güzelce bakılan ve yüklerini boşalttıktan sonra sırtına binilmeyen hayvanlara yönelik uygulamalara bir süredir uyulmadığı belirtilerek uymayanların tenbih ve te'kid edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997).

Tüm bunlara ek olarak 19. Yüzyılın ortalarına tarihlenen ve 2 Ekim 1856 günü yayınlanan bir diğer hüküm şöyledir: “Beygir hamallarının cuma günleri beyana gerek olmadığı üzere, beygir sahiplerinin cuma günleri tatil eylemeleri ve beygirlerin boş olduğu halde üzerlerine binmemek üzere semerleri üzerine demir çubuklar mıhlattırmaları eski adettendir. Fakat bir müddetten beri bu usule rivayet edilmeyerek Cuma günleri tatil edilmemekte ve sahipleri beygirleri yüklü olmadığı halde üzerlerine binerek, bir takım çoluk çocuğa çiğnettirmektedirler. Bu hal layıksız bir şeydir ve asla caiz değildir. Bundan böyle bunların cuma günleri tatil ederek semerleri üzerlerine dahi çivi mıhlattırmaları kati olarak sağlanmalıdır. Ayrıca, bu hususta beygir hamalları ile bu tür iş yapan diğer ekmek, sebze taşıyan esnafın kethüdalarına gerekli tebligatın yapılması ve esnafın devamlı kontrol altında bulundurulmasının Şehremaneti yetkililerine dahi ifade kılınmasının tarafınıza bildirilmesi Meclis-i Vâlâ ‘dan ifade olunmuş olmakla o yolda gereğinin yapılması hususunda bu teskere yazıldı” (Taylan, 2014).

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere bu kuralın uygulanması konusunda yine 1856 yılında da bazı sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır. Yük beygirleriyle ekmek, sebze, kömür vs. nakliyatı yapan esnafın, hayvanların dinlenmesi gereken Cuma günleri de atlarını binek amaçlı olarak kullandıkları görülmektedir. Bu durum eskiden beri uygulanan kurallara aykırı olunca yetkililer harekete geçerek konu ile ilgili belediye ve esnaf birlikleri başkanlarına uyarıda bulunmuşlardır. Yük hayvanları, haftanın 6 günü çalışacak, bir gün ise kesinlikle dinleneceklerdir. Dinlenme gününde hayvanlara kesinlikle binilmeyecektir. Aksi yönde hareket edilmemesi için görevli memurlar esnafı sürekli denetleyeceklerdir. (Albayrak, 2016; Albayrak, 1997; Erk, 1978; Taylan, 2014). Burada da Roma İmparatorluğu'nda uygulanan ve iş hayvanlarına haftada bir gün tatil verilen uygulamanın bir benzeri görülmektedir (Erk, 1978).

Tüm uyarılara karşın bu yasaklara uymayanlara ise genellikle idari para cezası uygulanacağı bildirilmektedir (Armutak, 2024; Sungurbey, 1993).

3. SONUÇ

Çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da en eskisi 1587 ve en yenisi ise 1856 yıllarına ait yaklaşık 250 yıllık süreçte etkili olmuş, iş ya da çalışan hayvanlara yönelik yasal düzenlemeler incelenerek tartışılmıştır. Bu uygulamayla, iş hayvanlarına taşıyabileceklerinden daha fazla yük yüklenmemesi; zayıf, hasta ve nalsız hayvanların çalıştırılmaması; yük hayvanlarına yüklerini boşalttıktan sonra binilmemesi, ikindiden sonra ve cuma günleri hayvanların çalıştırılmaması gibi esaslar üzerinde durularak başkent İstanbul'da çalışan hayvanların hakları ve özellikle refahları devlet tarafından korunmaya çalışılmıştır.

Yük ya da iş hayvanlarına yönelik kabul edilen ve başta uyulan bu hükümlere 1730 yılından 1856 yılına kadar geçen yaklaşık 125 yıllık sürede birçok kez uyulmadığı ve hükümlerin geçersiz kalmaya başladığı, bu durumu onarabilmek için de Osmanlı yönetiminin birçok kez yeni hükümler yayınlayarak kadıları göreve çağırdığı görülmektedir. Bu bozulmanın başkent İstanbul'da yaşandığı yıllar, İmparatorluğun otoritesinin sarsıldığı gerileme dönemine rastlamaktadır (Mantran, 1999). Ayrıca, farklı padişahlar döneminde yayınlanan bu hükümlerin özellikle 20. Yüzyıl'a yaklaşıldıkça sıklaşması da dikkat çekicidir. Bu gelişimde, 1762 yılında Fransa'da dünyadaki ilk Veteriner Okulu'nun açılması ve bunun etkisiyle 1842 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da Askeri Veteriner Okulu'nun hizmete girmesinin de etkili olabileceği düşünülmektedir (Erk, 1978). Ayrıca, Avrupa'dan ülkemize yayılan hayvan hakları ve hayvan refahı ile ilgili görüşlerin güçlenmesinin de çalışan iş hayvanlarına yönelik bu tip yasal düzenlemeler için toplumsal bir zemin oluşturabileceği ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Albayrak, M. (2016). Osmanlı toplumunda hayvan hakları. *Tarih Dergi*, 31: 13–14.
- Albayrak, S. (1997). *Eski İstanbul'da sosyal hayat ve çevre* (ss. 56–66). İGDAŞ Yayınları.
- Anonim. (1994). *Kur'an-ı Kerim meali* (Y. N. Öztürk, Türkçeye çeviri). ss. 1–576).
- Armutak, A. (2008). İslam dini kutsal kitabında hayvan hakları. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 34(1): 57–66.
- Armutak, A. (2024). İstanbul'un faunası: Yaban İstanbul. İçinde: *Yabancı seyyahların kaleminden İstanbul'un hayvanları* (ss. 42–67). İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.

- Bor, A. (2012). *Kur'an'da hayvan hakları* (ss. 120–140). Düşün Yayıncılık.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediye* (Cilt 1–9). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları No: 21.
- Erk, N. (1978). *Veteriner tarihi* (ss. 166–169). Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları No: 352.
- Mantran, R. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi II* (S. Tanilli, Çev.). Adam Yayıncılık.
- Sungurbey, İ. (1993). *Hayvan hakları* (ss. 147–226).
- Taylan, N. (2014). *Osmanlı'da yasaklar* (s. 38). Ekim Yayınları.